

Hajnal Géza

„Az ajtó komor szimbólum. Úgy képzeld,
mint végtelennek véges küszöbét...”¹
Élő és holt terek egy XX. századi premontrei
szerzetes életében és naplószövegeiben _____

Bevezetés

Zimándi Pius István (1909–1973) premontrei szerzetes, irodalomtörténész valószínűleg élete nagy részében vezetett naplót. Jelenleg csupán két „történelmi jelentőségű” év (1944/45 és 1956/57) naplószövegei ismertek a nagyközönség számára.² Zimándi éppúgy beszámol a fizikai (földrajzi, frontvonal stb.) határok folyamatos változásáról lokális és regionális értelemben, mint ahogy érzékelhetők sajátos helyzetében megélt lelki vívódásai, mentális határai is; vagy éppen a két napló keletkezése között eltelt időszak, az ötvenes évek kiváltotta öncenzúra, az önkifejezés belső határainak kényszerű felállítása is. A nagyléptékű történelmi változások és a mikrotörténeti események egyidejű láttatása Zimándi Pius szövegeiben politikai, etnikai, mentális, kulturális határmezsgyén mozognak, miközben naplójának elemzése az irodalom- és a történettudomány határterületén értelmezhető.

Életút

Zimándi István 1909-ben született a délvidéki Bezdánban szülei harmadik gyermekeként. Eredeti családnevük Zillich volt. 1920 tavaszán utasítják ki őket Jugoszláviából a trianoni békeszerződés miatt. Édesapja 1922-ben, a gyermekek 1926-ban, míg édesanyjuk csak 1933-ban kapja meg a magyar állampolgárságot. A család minden ingóságát elveszíti, s csak 1929-ben tudnak Bácsalmáson letelepedni. István a kalocsai jezsuita gimnáziumba jár, ahol életre szóló barátságot köt Belon Gellérttel.³ 1928-ban belép a premontrei rendbe, és a Pius nevet veszi fel. 1935-ben magyar–latin szakos tanári diplomát szerez, 1936-ban doktorál.

¹ Részlet Gérecz Attila Örök arcunk című verséből.

² Zimándi 2015, 1992.

³ Belon Gellért (1911–1987), római katolikus pap, jelentős hatású egyházi személy a pártállam idején, pécsi segédpüspök.

Gödöllőn a premontrei rend frissen épített gimnáziumában tanít, osztályfőnök és prefektus, két alapszakja mellett gyorsírást is oktat. 1943-tól a Pázmány egyetem tanárképző intézetében is tart előadásokat, közben didaktikai tanulmányokat ír, irodalmi rádióműsorokat szerkeszt. Kötődik az *Ezüstkor* köréhez, többek között Magyar István, Rónay György és Thurzó Gábor társaságában. Az ostrom idején a szovjet csapatok elfoglalják Gödöllőt, a premontreieket elűzik a rendházukból. Zimándi a háború utáni években a Budai Nagy Antal Gimnázium jogelődjébe, Budafokra kerül iskolaigazgatónak, ahol a premontreiek 1937 óta tanítottak. Az egyházi iskolák államosítása után 1948-tól a Norbertinumban, a rend főiskolájának épületében, a Horánszky utcában lakik, majd 1950-ben, a szerzetesrendek működésének visszavonásakor Kisszálláson rejtőzködik Zoltán öccsénél, a falu plébánosánál, félve a szibériai elhurcolástól. Rövidesen segítségére siet jóbarátja, az egykori premontrei diák, Rónay György, akiknek rózsadombi lakásában a néhány hétre tervezett megbúvásból tíz évi rejtekben élés következik. Később az illegálisan működő rend vikáriusa lesz. 1956-tól az MTA Nyelvtudományi Intézetének külső munkatársa. 1960-tól egyik szerzetestársával egy, a rend által vásárolt lakásba költözik. 1968-ban a pozitív bírálatok ellenére kandidátusi értekezését nem fogadják el, majd 1972-ben annak rövidített verziója mégis megjelenhet, és újra napirendre kerül a fokozatszerzési eljárás, de azt már nem élheti meg.

Életre szóló határok

A rövid életrajzból is kiolvashatóak azok a határok, melyek hatással voltak Zimándi Pius személyiségére és gondolkodására. Már kisgyermekként szembesülnie kellett az őt körülvevő *etnikai határokkal*, hiszen a soknemzetiségű bácskai faluban, Bezdánban éltek. Származásuk szerint dunai svábok voltak. Zimándi szövegei alapján megállapítható, hogy asszimilálódott, és teljes mértékben magyarnak érezte és vallotta magát. Ugyanakkor az volt a végakarata, hogy temetésén hangozzék el németül, magyarul és szerbül is a Miatyánk. Az etnikai határok együtt járnak *nyelvi és kulturális határokkal*. Német volt az anyanyelve, mégis magyar irodalomtörténész lett, magyar szakos tanárként végzett, valamint magyar nyelvészettel foglalkozott szótárszerkesztőként. Mély lelki barátságot ápolt Kodolányi Jánossal, a vele való levelezése a közelmúltban jelent meg.⁴ Az íróval számkivetettként letek egymásra, s segítették egymást mindenben. Kodolányi többször korrektúrázta Zimándi évtizedekig írt Péterfy-monográfiáját, s lesújtóan nyilatkozott

⁴ Kodolányi–Zimándi 2017.

barátja nyelvhasználatáról. „Stílusod olyan, mintha németből, még inkább valami soproni ponzikter-nelvből fordítottad volna szórul szóra magyarra.”⁵ Szinte már sértő a következő dorgálás:

„Lehangoló, hogy mennyire képtelen vagy megszokni a magyar észjárást, a magyar nyelv formáit és törvényeit, a magyar nyelv dialektikáját és mennyire a Te hibrid magyar-német, vagy inkább német-magyar keverék-reflexeid szerint gondolkozol és írsz. [...] De ahogy Te nem tudsz magyarul, az már elképesztő, az már hihetetlen, az már csodálatra méltó. Azt hiszem, sürgősen hozzá kell fognod a magyar nyelv gondos megtanulásához, mégpedig az alaptól kezdve.”⁶

Tehát Zimándit a nyelvi határ élete végéig kísérte-kísértette, s válaszaiban rendre elfogadta irodalmi mestere tanácsait. Gyerekként pedig szembesülnie kellett az első *fizikai határral* is: Trianon tragédiájával, amivel elveszett a szülői ház, minden ingóságuk, egy darab a múltjukból. Ehhez hasonló trauma volt a gödöllői rendház elvesztése is. Hiszen az éppen az ország feldarabolása miatt épült meg az anyaházuknak tekintett jászóvári rendház másolataként 1928-ra Gödöllőn az új iskolaépülettel és a konviktussal együtt, a klebelsbergi iskolaépítő és -teremtő kultúrpolitikának a részeként, s gondoskodva a szülőföldjükről elüldözött családok gyermekeinek taníttatásáról. Napjainkban a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem központjaként működő főépületet körbejárva könnyen elképzelhető, mit jelenthetett ebben az impozáns épületben középiskolás fiúkat tanítani és egy kétszobás lakásban élni, majd onnan egyre kisebb helyiségekbe szorulni a második emeletről a pincéig, egyre többekkel összezsúfolva, másokat menekítve. Elűzetésükkel ezek a szerzetesek egyszerre veszítették el otthonukat, munkahelyüket, tanári hivatásukat, mindenüket, ami célt szabott addigi életüknek. Olyan volt ez számukra, mint parasztnak a földjét veszítenie. És ez csak az első lépcsőfoka volt a szerzetesi életforma elvesztésének, hiszen a működési engedélyek megszüntetésével a Rákosi-rendszerben a teljes számkivetettség lett osztályrészük, illegalitásba kényszerültek.

⁵ Kodolányi–Zimándi 2017: 60.

⁶ Kodolányi–Zimándi 2017: 155.

Határok a fellelhető naplószövegek szerkesztésében és tartalmában

Az eddig kiadott naplószövegek is lehatároltak két évre – 1944/45 és 1956/57 – korlátozva. Valószínűsíthetően egy naplófolyamból vannak kivágva, erre utal az említett Kodolányi-levelezés is, ahol 1969-ig olvashatók Zimándi jegyzetei, de csupán az íróra vonatkozó részekkel. A napló többi része lappang.⁷ A személyes közlések egészen ritkák egy átlagos naplóhoz képest. A naplóíró nem saját magával foglalkozik, hanem a világra nyitott és az emberekre kíváncsi az adott történelmi helyzetben. Sok tucat oldal leírása után említi először a tanítást mint alaptevékenységét, akkor is inkább arról morfondírozik, mi hogyan lesz a háború poklában; ám nem ír módszerekről, osztályokról, osztályzásról. Ahogy a papi tevékenységéről szóló szövegek is ritkák, érdekes módon az ötvenes években még többször említi, hogy misézett vagy részt vett az első „szabad” feltámadási körmeneten, de ha nem tudnánk róla, hogy pap és szerzetes, tőle magától nem könnyen informálódhatunk erről. Távolságot tart tehát önmagától, ami a *határtartás* speciális esete, különösen egy napló esetében. Az ötvenhatos naplót egyértelműen volt diákjainak szánja, az viszont nehezen megfeythető, hogy az 1944/45-ös krónikát milyen közönségnek írta. A szövegekből kiolvashatók a krónikás belső határai; például mit ír le, és mit nem. Ebben jelentős eltérések mutatkoznak a két kiadott napló között. 1944-ben jóval szabadabban ír a megfigyelt eseményekről, mint 1956-ban. Határtartásként értékelhető az is, hogy általában nem kommentálja a vendégzsövegeit, például diákjai leveleit, minden megjegyzés nélkül lemásolja azokat. Szüntelenül elemzi a politikai eseményeket, ugyanakkor képes élesen elválasztani a politikáról való gondolkodást a politikai cselekvéstől. Kritikus hangot üt meg egyházával szemben is. Egyértelműen elítéli szövegeiben a békepapokat, miközben az örömhír továbbadását tekinti az egyház fő feladatának, és nem helyesli a politikai szerepvállalást. Szövegeit strukturáltan közli, újságszerűen szerkeszti meg őket, rovatokat választ el egymástól, amikor számba veszi a politikai híreket, a harci eseményeket (haditudósítás), az egyházi ügyeket. Ezeket követik a vendégzsövegek és a levelek. A már említett személyes közlések után pedig rendszeresen leírja az aktuális vicceket is. A legnagyobb részt mindkét naplóban a politikai hí-

⁷ Fölvettem a kapcsolatot a premontrei renddel, valamint a család részéről Eschbach-Szabó Viktóriával. A rend képviselőjében a levéltár vezetője, Kovács Ágnes és az unokahűg lánya is úgy véli, hogy Zimándi Pius több éven át vezetett naplót, csak a többi résznek nyoma veszett, illetve rendtársai is hasonlóképpen írták napi jegyzeteiket. Így a vallási életükre, hitéleti tevékenységükre vonatkozóan több feljegyzés született a részükről, ez indokolhatja, hogy Zimándi lerövidítette a maga naplóját.

reknek és a harci eseményeknek szenteli, forrásai elsősorban az újságok, heti- és napilapok cikkei, valamint a rádióadások. Mindkét időszakban megvannak a kedvesebb lapjai és rádiói, de alapvetően mindenevő. Forrásait túlnyomórészt pontosan meg is adja. A rádióban elhangzott szövegek, főleg a háború idejéről csak hiányosan maradtak fent, Zimándi gyorsírással lejegyzetelt beszámolói így a ma történészeinek is forrásul szolgálhatnak például a nyilasok időszakáról.

Érdekes megvizsgálnunk a krónikás pozícióját is; míg egzisztenciális körülményei gyökeresen megváltoztak, addig térben mindkét eseménysort szinte „páholyból” figyelhette meg: a front Gödöllő körül hullámozott hetekig, és alkalomadtán bejárt Pestre is körülnézni, míg 1956-ban a Rózsadombról tekinthetett a városra, gyakori sétákat téve a legfrekvenciáltabb helyszíneken is. Zimándi szabályos haditudósításokat közölt egyfajta „kint is vagyok bent is vagyok” szerepben, melyet a lényéből fakadó belső és a körülötte dúló pusztítás külső határai szabtak meg. A személyiségéből adódó kényszerűséget így fogalmazta meg: „egyformán dolgozott bennem a kíváncsiság a biztonságkereséssel.”⁸ Krónikás szerepét külső körülmények is segítették. Az ostrom idején előbb egy épületben, majd egy ideig egy szobában él Dálnoki Miklós Béla lányával, annak férjével és újszülött gyermekükkel, mialatt Dálnoki a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke lett, tehát a történelem aktív résztvevője. Lánya családjával a nyilasok elől menekült a premontreiekhez, mivel a tábornok Horthy félreállítása után átállt a szovjetekhez.⁹ Zimándi Kiss-sel többször járt Gödöllőn, hogy orosz parancsnokoktól tudakozódjanak Dálnokiról, és a maguk helyzetén javítsanak a rá való hivatkozással. 1956-ban pedig Rónayék lakása is betölthetett egyfajta hírközponti funkciót, még ha nem is a forradalom napjaiban, mivel akkor a házigazda feleségével a Mátrában üdült, és jó időre ott is ragadt, hanem már a „kádári konszolidáció” kezdetén, amikor november közepén Rónay Györgyöt beválasztották az Írószövetség elnökségébe. Litván György az ötvenhatos napló előszavában fogalmazta meg egy pontos mondatban Zimándi sajátos látásmódját: „Nála a bennfentes tájékozottság a kívülálló tekintetével, szemléletével és valóságérzékével párosul.”¹⁰

A háborúban a front (maga is egy fizikai határvonal) közeledtével napról napra, óráról órára változott a rendházban lakók helyzete. A naplóíró a front elvlasztja a vidéken élő családtagoktól, majd Budapesttől, ahova rendszeresen bejárt kutatni, társadalmi életet élni, az ostrom idején pedig tudósítani. A gödöllői telek közelében a vasút is egy határvonal, az állomás és a hozzá tartozó sínparók stratégiai

⁸ Zimándi 1992: 313.

⁹ Kiss Istvánnal a szülőföldjéről, Bezdánból volt ismeretsége Zimándinak. Kiss Istvánné Dálnoki Miklós Máriával élete utolsó évében, 1995-ben készítettek interjút. Sári 1996.

¹⁰ Zimándi 1992: 6.

jelentőségűek. Fel is robbantották, majd újjá is építették Zimándi otlétekor. Érdekes megfigyelni a szerző épületen belüli vertikális mozgását is: az egyedül lakott emeleti kétszobás lakásból a földszintre, majd a szuterénbe szorul, egyre több lakóval, egyre zsúfoltabban elhelyezve. A szerzeteseken és az általuk befogadott menekülteken kívül magyar, német, majd orosz katonák laktak az épületben. Az ajtó mint határszimbólum többször megjelenik a naplószövegben: „Az előttünk a folyosón lakó honvédek szereztek valahonnan egy rádiót. Egész este bömbölteték. Szólt a zene, pár ajtóval odébb pedig ravatalon fekszik Balog néni, az asztalos felesége.”¹¹ Itt az ajtó az élet és a halál határvonalát jelenti a maga fizikai valójában.

„Délelőtt 1/2 10 óra. Megjelenik az első orosz járőr. Az ajtót zárva találják, az ablakon át jönnek be. Végigbaktatnak a főbejárati szárny szuterén folyosóján, és kiabálják oroszul: »magyar katonák«. A zajra az ott lakók közül többen ki-merészkednek a folyosóra. Pepi nénihez lép az egyik orosz: »Magyarszki?« – »Magyarszki.« – Akkor már odaér S. is, őt kértük meg tolmácsnak, és ő beszél velük. Körülnéznek, és a portásszobában telepsznek le. Hárman vannak. A háziak küldenek nekik egy kis bort – miután elmagyarázzák, hogy a borunkat elvitték – aztán húst, szalonnát, kenyeret. Keveset esznek, isznak az oroszok. S. beszél velük és Mária, az itt maradt ápolónővér, aki tud oroszul. A beszélgetés lényege: »Már vártuk magukat.« – »Akkor mért zárták be a kapukat?« – »Mert bárki mászkálhat erre.«”¹²

Ezután a szerzeteseket elűzik otthonukból, hadifoglyokat zsúfolnak be helyettük. Később kerítéssel is körülveszik az épületet, ezzel Zimándit elhatárolják mindentől, ami fontos a számára: a múltjától és a hivatásától. Néhány alkalommal egyik rendtársával visszajárnak megnézni egykori házukat, végül az orosz katonák elkergetik őket.

Megfigyelhető Zimándi szövegeiben, hogy előítéletek és ítékezés nélkül rajzolja meg a kulturális határokat, például a német és az orosz katonák összehasonlításakor. Nem válogat a történeteiben, semmi tendenciózusság nincs e tekintetben, figyel, beszélget és lejegyez. A lövöldöző, részeg, olykor szadista katonák cselekedeteit is igyekszik objektíven megítélni. Egyértelmű a szimpátiája a németek iránt, de a cselekedeteiket ítéli meg, nem elhallgatva például visszavonuló egységeik gyújtogatását és fosztogatását. Tiszta lappal fogadja az orosz is, kíváncsian tekint rájuk, és ha tisztességesek, azt is leírja. Ötvenhatban már egyértelműen elutasítja a szovjet hadsereget, de egyes katonákról, akik elpusztulnak a Molotov-koktéltól

¹¹ Zimándi 2015: 353.

¹² Zimándi 2015: 388.

kiégett tankokban, vagy emberségesen viselkednek a magyarokkal, szintén képes elismerően írni.

Az ötvenhatos naplószöveg egyetlen bejegyzés erejéig kapcsolódik a háborús napló helyszínéhez, egyben szerzőjének elveszett múltjához, illetve múltbeli és jelen idejű hangulatához:

„Ma délelőtt meglátogattam Mécs Lászlót Máriabesnyőn. Gödöllőig a HÉV-vel mentem, onnan az országúton gyalog a besnyői kegytemplomig. Már a HÉV-ről láttam, hogy az oroszok még megszállva tartják az agrártudományi egyetemi diákszállót, a Király-park közelében, az országúton pedig egymás után robogtak el mellettem, tizenkét év előtti emlékeket ébresztgetve bennem. Akkor az oroszok kiraktak bennünket a házból, és a máriabesnyői kapucinus kolostorban kaptunk ideiglenes lakást. Sokszor járkáltam akkor az országúton. Akkor is tél, most is, akkor orosz katonák, most is, de akkor valahogy bizakodóbban intett felénk a jövő.”¹³

Zimándi Pius az 1950-es években a tekintélynek örvendő paptanárból a hivatalos társadalmon kívül álló emberré válik. Tíz évig él Rónay Györgyék cselédszobájában. Csupán egy ajtó választja el a baráti családtól, és a szoba fala a mellettük lévő lakásban lakó ávóstól. Tőle és a házban lakó másik ávóstól is fél, ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy felcsavart hangerővel az angol rádiót és a Szabad Európát hallgassa. A forradalom napjaiban is lejár a városba, többször kerül tűzharc közelébe. Kapacitálják, hogy külföldre meneküljön, de nem hajlandó rá. Rendszeresen ír az emigrálókról, a határhelyzetről. Később tudja meg, hogy sok diákja kivándorolt, közülük többekkel élete végéig kapcsolatban marad. A halálakor megjelent nekrológot egykori tanítványa, a szintén emigrálni kényszerült Beöthy Tamás jezsuita szerzetes írja. Megjeleníti a kamaszfiúknak mindent megadó szerzetestanár alakját, akinek a nevelésük mellett a jóllétükre is mindig gondja volt: „Szobája nyitva állt előttünk, akár bent volt, akár nem.”¹⁴

¹³ Zimándi 1992: 140.

¹⁴ Beöthy 1974: 97.

Hivatkozott irodalom

Beöthy Tamás SJ 1974: Dr. Zimándi Pius István O. Praem. (1909–1973). *Szolgálat* (2.) 97–98.

Sári Katalin 1996: „Apám nem hagyta a németek által fölakasztatni magát.” Interjú Kiss Istvánné Dálnoki Miklós Máriával. *Honismeret* (1.) 54.

Zimándi Pius István 1992: *A forradalom éve, Krónika 1956-ból*. Szerk. Litván György. Budapest.

Zimándi Pius István 2015: *Egy év története naplójegyzetekben*. Szerk. Eschbach-Szabó Viktória. Budapest.

Zimándi Pius István 2017: *Naplójegyzetek Kodolányi Jánosról, 1952. szeptember – 1969. december. Kodolányi János és Zimándi Pius István levelezése*. Budapest.